

Pravična tranzicija energetike Srbije - održivost reformi u uslovima nove globalne krize

Just Transition of the Energy Sector in Serbia – Reforms Sustainability in Face of a new Global Crisis

Petar Đukić

Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu

Rezime - Ostvareni rezultati tranzicije energetike Srbije u velikom su zakašnjenju u odnosu na relevantne zemlje Evrope, pa i sveta. Energetski sektor najveći je antropogeni uzročnik zagađenja vazduha u Srbiji, naravno i svih štetnih emisija. To znači da akcija za klimu i ostvarenje zelene agende i moraju da pođu od energetike. Toga je svesna većina građani Srbije, ali ipak još uvek nema dovoljno organizovanih društvenih napora da se preduzmu sistemske strukturne promene velikih sistema i institucija u energetici. Bez obzira koliko poboljšani, ekološki zakoni, programi i strategije neće biti efikasne ukoliko se nedovoljno sistematski radi na društveno-prihvatljivom sistemu strukturnog preobražaja energetike. Energetska tranzicija u čitavom današnjem svetu je proces koji vodi ka ubrzanom dekarbonizaciji i „ozelenjavanju“ energetike, ali tako da se stalno podižu ekonomska i energetska efikasnost, u jednom socijalno održivom sistemu kontrolisanih i nepovratnih institucionalnih promena. Srbija spada u zemlje koje su u svetu vodeće po udelu uglja u elektro-energetskom sektoru i energetici uopšte. Gubici i rasipnički sistem distribucije, transfera i naplate, posebno u elektro-energetskom sistemu, neprihvatljivo su visoki. Utoliko pre je neophodno povesti sistematsku institucionalizovanu raspravu o sadržajima pravične i socijalno održive tranzicije energetike. Izvesna strana iskustva, posebno češka, mađarska, poljska, rumunska, grčka i bugarska mogla bi da budu od pomoći, ali to neće biti dovoljno. Široka rasprava treba da se vodi iznad nivoa političkih sučeljavanja i da uključuje sve zainteresovane strane. U tu raspravu treba uključiti predstavnike zaposlenih u energetskim kompanijama, njihovih sindikalnih organizacija, aktuelnog rukovodstva i administracije, žitelje lokalnih zajednica gradova i prostora koji zavise egzistencijalno od energetike, a posebno mlade, čak i studente, kao i nevladine organizacije. Na nivou najviše izvršne vlasti, kao i u okviru parlamenta, potrebno je da se formira stručni tim koji bi se permanentno i strateški bavio predlaganjem rešenja pravične tranzicije energetike i njenim monitoringom u Srbiji, najmanje tokom naredne dve do tri decenije.

Ključne reči - tranzicija energetike, eksterni socijalni troškovi, socijalna pravičnost, restrukturiranje sektora, koordinacija tranzicije, monitoring tranzicije energetike EPS-a

Abstract - The accomplished results of the energy transition in Serbia are in big delay, in comparison to the relevant countries in Europe and the world. Energy sector is the biggest anthropogenic factor of air pollution in Serbia, as much as all damaging emissions. Serbian climate action and green agenda have to start from the energetics. The majority of Serbian citizens are aware of that, but there are not enough organised public efforts for the structural changes in the big public companies and institutional system in the energy sector. Regardless how much updated, the environmental standards, programs and the strategies will not be efficient unless we put systematic work of designing one socially acceptable model for structural reform of the energy sector. Energy transition in today's world is the process that leads to the rapid decarbonisation and "greening" of energy systems, in the way that permanently increases economic performances and energy efficiency, as well as one social sustainable and controlled process of the institutional changes. Serbia belongs to the group of the "leading" countries towards coal participation in electricity power production, as much as in the energy mix. Therefore, transformation and distribution loses, especially those in the electricity sector are unacceptably high. That is why it is necessary to undertake a systematic discussion about basic contents of one just and socially sustainable model of energy transition. Some foreign experiences, especially Czech, Hungarian, Polish, Rumanian, Greek and Bulgarian could be useful, but it should not be enough. Large debate needs to be conducted behind the level of political confrontations, including all interested parties. The independent experts, representatives of employed in energy companies, union activists, as much as actual administration and management, citizens depending of energy companies, students and NGOs on the local and national level, all should be included in this dispute. On the level of the national executive authority and legislative power, it should be constituted one advisory body, that could strategically deal with acceptable solutions of just energy transition and its monitoring in Serbia, at list for the next two or three decades.

Index Terms - Energy transition, External social costs, Social just, Sectorial reconstruction, Transition coordination, Monitoring, Transformation of EPS company

I UVOD

Taman je trebalo da se naširoko počnu realizovati planovi i strategije preobražaja energetika nakon velike kovid krize, kada su početkom 2022. nastupile veoma nepovoljne okolnosti na koje se nije računalo. Neke od njih imaju međunarodni, a neke unutrašnji karakter i uzroke. Navode se, samo uz neophodni komentar, ukratko te nove nepovoljne pretpostavke za svaku, pa i pravičnu, tranziciju energetike u današnjoj Srbiji:

A. Inflacija kao globalna i preteća nacionalna pojava

Kao opšta tendencija inflacija je manje više latentno nastupila pre godinu dana, ali u formi koja veoma podseća na veliku strukturnu krizu *sedamdesetih 20. veka* i preti da se pretvori u novu stagflaciju [1,2]. Najpre je registrovana kroz nepredviđeni porast cena hrane, energenata i repromaterijala. Pri tome se mora napomenuti da su različita („umirujuća“) tumačenja privremenosti ovih trendova potpuno promašila, ne samo u Srbiji već verovatno i u čitavom svetu [3]. Sve u svemu, globalni monetarni tokovi i politike u vreme kovid krize doprineli su sadašnjim restrikcijama i pretnjama makroekonomske stabilnosti koje destimulišu ili odlažu reforme, pa i one energetske [4,5].

B. Oštra energetska kriza

Započela je „skokovima“ cena, najpre nafte na globalnom tržištu, a onda gasa i električne energije naročito u Evropi u drugoj polovini 2021. Otuda su logična lančana poskupljenja grejanja, kao i usluga i robe, čije cene u većoj meri zavise od energetske troškova. Srbija je energetska deficitarna, naročito u pogledu proizvodnje-potrošnje, odnosno uvoza nafte i gasa, pa se na tom planu očekuju novi izazovi koji ne zavise samo od međunarodnih trgovinskih tokova već i od geopolitičkih faktora [5, 4]. Dodatni problem je trenutna zavisnost tokova uvoza nafte i gasa samo sa jednog područja odnosno iz Rusije, koja je u teškoj međunarodnoj poziciji, pa je i energetska saradnja sa Rusijom puna nepoznanica.

C. Rat u širem okruženju

Izvan je agresijom Rusija na Ukrajinu 24. februara 2022. U momentu kada se dovršava ovaj tekst već dva meseca traju borbe, praćene ogromnim gubicima, koji se samo u materijalnom pogledu procenjuju na oko 60 milijardi dolara, da se i ne pominju desetine hiljada stradalih vojnika i civila. U ovom delu Evrope, skoro nezapamćeno rušenje gradova, infrastrukture i objekata, samo delom može da se razume kroz logiku rata po sebi (da se postigne ratni politički cilj). Čini se ipak da je drugi razlog za takav pristup testiranje snage oružja i demonstracija nove raspodele globalne moći. Energija koja se upotrebljava u svrhu razaranja i destrukcije nikako ne ide u prilog energetske tranzicije, tako da će sasvim sigurno dovesti i do krize ostvarivanja liste strukturnih reformi u Srbiji [6].

D. Nova kriza poverenja i globalne saradnje u svetu

Za razliku od kriznih tokova i tendencija koje su proisticale iz same kovid-pandemije, sadašnja globalna kriza dobila je veoma kompleksne sadržaje i značenja koja proističu i iz osećaja da kovid kriza prolazi. Iz toga delimično proističe i geostrateška rekonfiguracija današnjeg vojno-političkog sveta, koja već postoji kao preteća tendencija u međunarodnim odnosima i svetskoj ekonomiji, naročito u toku druge decenije 21. veka. Međutim, sadašnja faza praćena opštim konfrontacijama i

trendovima „svrstavanja“ u smislu sankcija prema Rusiji, takođe nije na tragu neophodne kooperacije u reformama. Svet se, nažalost sve više posvećuje konfrontacijama na račun usporjenih reformi.

U svim aspektima nove globalne krize Srbija je prošla (prolazi) relativno loše. Uprkos zvaničnim saopštenjima u kojima se podvlači da je u Srbiji inflacija „među najnižim u Evropi“, način kako se ona reflektuje na privredni život i psihologiju ljudi u Srbiji dobro je poznat kako u teoriji tako i u praksi zemalja sa istorijom najviših hiperinflacija na svetu [2].

Još uvek se, naravno, sve negativne posledice nepredviđene inflacije nisu pokazale. Administrativna kontrola cena (hrane, energije, itd.) koju preduzimaju pojedine zemlje, a Srbija od početka novembra 2021. nikada nije donosila trajan uspeh, pa u tom pogledu valja očekivati dalje lančane reakcije i još višu odloženu inflaciju [2,3].

Sve u svemu, čak i ako stupamo u (drugačiju) postkovid eru od koje se očekuje mnogo, sve kazuje da su taj početak, a naročito aktuelni trendovi veoma zabrinjavajući. To znači i negativne pretpostavke za energetiku novih dimenzija, posebno onu u znaku „zelene agende“, tako popularne metafore u današnjim planovima velike rekonstrukcije energetske tehnologije, industrije, pa i načina života [7].

II STANJE I PERSPEKTIVE - NEOPHODNOST ENERGETSKE TRANZICIJE

I bez posebne analize, prilično je jasno da energetska tranzicija u Srbiji u velikom zaostatku. Njeni sadržaji zvanično i konceptualno još nisu u dovoljnom meri usaglašeni, dostupni javnosti, pa čak ni onima na koje se u najvećoj meri odnosi – zaposlenim u energetske kompanijama [8,9,10]. To je, problem po sebi, koji je multiplikovano narastao godinama i decenijama. Samo jedan njegov deo može se pripisati socijalističkom energetske nasledu. Naime, energetske sektor, tokom najvećeg dela XX veka gotovo svuda u svetu evoluirao je u pravcu velikih infrastrukturnih sistema koji su, posebno u sektoru elektro-energije, nafte i gasa, bili nacionalizovani, ili su nastajali kao deo javnog sektora. U sistemu realnog socijalizma (najpre u toku „lenjinizma“) elektrifikacija je opravdano, bila alfa i omega tehnološkog napretka. Ona je ušla čak u vladajuću vrednosni sistem i matricu vodećih ideoloških poruka: „Elektrifikacija + sovjeti = komunizam“. To je bila Lenjinova teza iz vremena izgradnje socijalističke alternative čitanom privrednom i društvenom razvoju tadašnjeg sveta. Ideološka matrica razvoja društva na načelima vlasti radničke klase (prihvaćena i u socijalističkoj Jugoslaviji) u formi „diktature proletarijata“ posrnula je krajem osme decenije XX veka, da bi se urušila nakon pada Berlinskog zida.

U nasledu postsocijalističkim „reformatorima“ ostali su teški zadaci, među kojima posebno deregulacija, liberalizacija i privatizacija velikih energetske sistema. Mnoge vladajuće strukture nisu se dovoljno dobro snašle u tom poslu, jer je reforma energetike tekla uz mnogo korupcije, i uz destabilizaciju i debalans praćene ogromnim poskupljenjima električne energije ili gasa, ili pak nastavljanje organizacione energetske-političke inercije. Ovaj treći slučaj, karakterističan je za nasledu većeg dela državne energetike bivše Jugoslavije.

Srbija je imala loše pretpostavke za reformu energetike, posebno izražene kroz sankcije Saveta bezbednosti (Rezolucija 757, 31. maj 1992) kao i u okolnostima raspada zemlje, ratova oko njenog nasleđa, i hiperinflacije [11,12]. I promene do kojih je došlo 2000. godine nisu tekle evoluciono, tako da politička tranzicija nije bila dovoljno dobro praćena ekonomskom i organizacionom, naročito u sektoru pod jakim uticajem izvršne vlasti kao što je energetika. Privatizacija je otpočela u sektoru nafte, samo delimično u sektoru gasa, dok je grejna energetika, kao i posebno elektroprivreda, ostala da radi po starom, uglavnom kao „država u državi“. Skoro sve vlasti u Srbiji, kako onoj u vreme SRJ, Državne zajednice Srbija i Crna Gora, tako i u današnjoj Srbiji, nalazile su različite izgovore za nepreduzimanje odlučnih mera ka suštinskoj tranziciji energetike [11]. Nojevski princip „zavlačenja glave u pesak“ pred tako dugotrajnim i teškim problemima kao što su ogromni gubici, kako finansijski tako i tehnički, prezaposlenost, loša stručna struktura i niska produktivnost radne snage, politički uticaji na postavljanje rukovodstva, korupcija, populizam u odnosu na front monolitnog sindikalnog otpora. Za elektroenergetski sistem Srbije, EPS, Srbijagas, kao i za lokalne grejne kompanije ne može se reći da ne rade svoj posao, ali se može sa sigurnošću reći da ga odrađuju neefikasno, nedovoljno odgovorno i ne u skladu sa principima održive energetike u bilo kom pogledu, a naročito ekonomsko-ekološkom.

U vreme sankcija EPS, NIS i Srbijagas, podneli su veliki teret obavezne isporuke jeftine energije, neplaćenih računa i loše uprave. U vreme sankcija, 1992-2000, kao i u vreme bombardovanja (1999) naravno i poplavnog talasa (2014) takva uloga i položaj energetske sistema imali su svoju dobru stranu. Centralizacija odlučivanja orijentisana je prvenstveno ka osnovnom cilju - urednom snabdevanju elektroenergijom i grejanjem, što je uglavnom funkcionisalo. Možda je za to trebalo posebno istaći požrtvovanost osoblja u energetske kompanijama. Međutim, u vremenu mira i reformi, ta uloga (energija kao javno dobro) bila je i previše naglašena, a rukovodstva u energetske kompanijama postala su nedodirljiva. A postavljana su uvek sa blagoslovom vladajuće partije.

I danas je vladajuća partijska struktura verovatno najvažniji faktor za objašnjenje zaostale, nedosledne i formalne energetske tranzicije i njenih sve većih troškova. Restrukturiranje energetike, danas i tokom buduće dve do tri decenije koštaće Srbiju daleko više nego što bi to bio slučaj da se sa promenama krenulo još početkom XXI veka.

Najnoviji zvanični „kolaps“, (najava velike krize elektroenergetskog sistema) desila se neočekivano i skoro šokantno u prvom snežnom talasu 10. i 11. decembra 2021. Tadašnje loše stanje u EPS-u kulminiralo je preko noći u kada se ispostavilo da Elektroprivreda Srbije ostala čak bez 6 blokova Obrenovačkih elektrana (TENT-a) u pogonu. TENT sa Kolubarom, odgovoran je za proizvodnju čak oko 2/3 proizvodnje električne energije iz uglja, odnosno za oko polovinu ukupne domaće elektroenergetike.

Veliki problem je što je krizu proizvodnje pratila i kriza elektroenergetskog sistema odnosno distribucije, usled godinama neobavljanih priprema saniranja rizika odnosno usled prekida vodova. Sve u svemu, zimsku i grejnu sezonu 2021-2022. pratilo je mnoštvo nepovoljnosti od kojih su najveći izazov uvoz

izuzetno skupe elektroenergetike u sezoni i to u periodima kada je čak i preko jedne četvrtine ukupne snage dolazilo iz eksternih pogona. Računice govore da je do sada u toku minule zime i proleća uvezeno električne energije za blizu 2 milijarde EUR.

Konačno, vanredna situacija u pogledu elektroenergetskog sistema u dobroj meri je uticala na promenu percepcije neophodnosti zelene energetske tranzicije u Srbiji. Tzv. ugljarski lobi, ponovo je počeo da plasira prilično tvrde poruke o tome kako je „tranzicija energetike usmerena protiv interesa Srbije“ kao i njenih radnih slojeva, a u cilju promocije stranog „zelenog biznisa“ koji se nameće snagom standarda i lažne ekološke retorike.

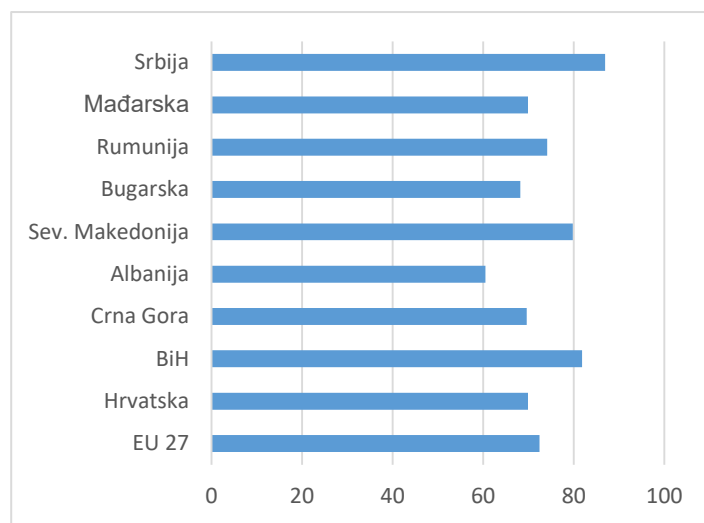
III KLJUČNI FAKTORI I POKAZATELJI NEOPHODNOSTI ENERGETSKE TRANZICIJE

A Najveći problem - struktura izvora

Uvodna informacija za ovaj segment rada nije neophodna. Iz dosadašnjih radova potpisnika ovog priloga prezentiranih na skupovima Saveza energetičara, trebalo bi da je prilično izvesno sledeće:

- Srbija drastično kasni za tokovima i rezultatima energetske tranzicije, posebno u zemljama sličnih polaznih pretpostavki kao što su Bugarska, Češka, Grčka itd. [4]

- Bez obzira na izvesne pomake koji je Srbija napravila u domenu energetske efikasnosti, najveći problem današnje energetike Srbije, ni za dlaku nepromenjen, ostaje veoma nepovoljna struktura izvora i neodrživih i štetnih postupaka proizvodnje primerne energije. To demonstrira posebno podatak o udelu izvora fosilnih goriva u ukupnom energetske miksu Srbije u odnosu na relevantne zemlje okruženja i EU. Prosečni udeo fosilnih goriva u energetske miksu relevantnih zemalja je 65%, dok je on u Srbiji rekordan i iznosi blizu 87% (slika 1).

Slika 1. Udeo fosilnih goriva u zemljama u regionu EU-27 (2018) Izvor Eurostat, Energo Data

- Nepreduzimanje mera restrukturiranja energetske kompanije uslovljava visok nivo socijalnih opstrukcija tranzicije energetike, čime je dimenzija pravičnosti energetske tranzicije danas dospela

u prvi plan.

- Pravična energetska tranzicija se uvek manje ili više, ali naročito, tokom poslednje tri godine „politizuje“ i zloupotrebljava u većoj meri nego ranije, što predstavlja dodatni problem za perspektive svake, a naročito „zelene“ energetske tranzicije i sadržaja i pojma pravičnosti.

B. Politička dimenzija pravične tranzicije

Politizacija je u izvesnoj meri opravdana činjenica svakog javnog projekta, jer on ima društveni karakter i tiče se javnog dobra. Međutim, u dnevnom smislu politizacija u Srbiji danas podrazumeva političko-partijsku (zlo)upotrebu reformi kao navodnih izvora velike dobrobiti i blagostanja, ili pak društvenih patnji, u zavisnosti od njihovog javnog tumačenja sa strane vlasti ili opozicije.

Da bi ova konstatacija bila što očiglednija, politička „upotreba“ pravične energetske tranzicije zaslužuje malo detaljniji konkretan primer (sledeći boks u sivom rasteru).

Politizacija (pravične) energetske tranzicije

Tokom proleća i leta 2021. na videlo su izbile mnoge kontroverze koje se tiču političke volje za tranziciju energetike. Najpre je kod Kalenića, u blizini Kolubare izbio otvoren sukob dve koncepcije u vezi reforme Kolubare. Prethodno se govorilo o tome da aktuelna ministarka energetike zalaže za bržu reformu EPS-a sa akcentom na napuštanje uglja. Onda je iznenada u Kaleniću sazvan „zbor“ više od dve i po hiljade rudara.

Prema novinskim izveštajima oko 2.500 radnika Rudarskog basena Kolubara okupilo se na “zboru upozorenja” u znak protesta zbog navodne odluke Ministarstva rudarstva i energetike Srbije o prekidu svih aktivnosti na izgradnji Termoelektrane Kolubara B, čija je gradnja na tom mestu počela pre 35 godina, ali su radovi obustavljeni.

Obrazloženje je bilo da je protest pozvao sindikat Rudarskog basena Kolubara, a sindikalisti su zahtevali smenu ministarke i predsednika sindikata EPSa, koji je navodno podržava.

Okupljeni rudari, kako su potvrdili Danasu, podržali su zahteve za smenjivanje ministarke jer se ona “zalaže za brz prestanak rada termoelektrana u Srbiji, što bi dovelo do otpuštanja oko 16.000 zaposlenih u rudniku i ugrozilo egzistenciju njihovih porodica”.

Iz ovog saopštenja može se jasno videti koji je osnovni motiv okupljanja i akcije radnika Kolubare. On proističe iz straha da će se tranzicija energetike od lignita ka obnovljivim izvorima završiti gubicima radnih mesta. Mada je broj potencijalnih gubitnika malo preuveličana, verovatno za potrebe nastupa u javnosti, iz ovog primera političke akcije „za-protiv“ energetske tranzicije, može se jasno videti kuda i na koji način će se generisati zelena energetska tranzicija u Srbiji, makar ona bila i pravična.

(Izvor informacija, Danas, 24 mart 2021.)

C. Energetske i druge institucije

Prilikom posete EPS-u i Kolubari 2018., sudeći po izveštajima medija, Međunarodni monetarni fond (MMF) pozitivno je ocenio unapređenje poslovanja i rezultate „Elektroprivrede Srbije“. Tom prilikom v. d. direktor JP EPS predstavio rezultate i uspehe iz protekle tri godine¹. Navodno MMF se najviše bavio EPS-om

¹ Prema napisu od 29.09.2018, proističe da je taj period 2014-2017. Mada ne treba potceniti organizaciona poboljšanja, kao i volju zaposlenih i menadžmenta, mora se konstatovati da je u vreme

kao državnim preduzećem, jer je najvažnije i ima najviše zaposlenih. Džejms Ruf, šef Misijske MMF-a za Srbiju nakon posete EPS-u zajedno sa tadašnjim ministrom rudarstva i energetike Srbije, konstatovao je „unapređenje u samom EPS-u u smislu efikasnosti poslovanja i progresu koji će se nastaviti i u budućnosti“. Razume se da je ministar istakao da je stanje u energetskim kompanijama u Srbiji, pre svega EPS-u i Srbijagasu „daleko bolje nego ranije, naročito u finansijskom smislu“. Prema oceni domaćih zvaničnika drastično je promenjena slika o tom preduzeću u odnosu na onu iz 2015. godine, jer je to javno preduzeće „bilo jedno od najlošije dece, danas je jedno od najboljih“. Jedan od ključnih načina za ocenjivanje uspešnosti rada je stepen naplate, a postignuti su i dobri rezultati i u smanjenju gubitaka, kao i povećanju efikasnosti procesa rada u EPS-u.²

Kontroverze - EPS i MMF

Tokom obilaska ključnih EPS-ovih kapaciteta, EPS je dobio dobru ocenu MMF, a v.d. direktor je istakao da RB „Kolubara“ i TENT u Obrenovcu garantuju sigurno snabdevanje električnom energijom svih domaćinstava i privrede u Srbiji. Rukovodstvo EPS je podvuklo da su „saveti i smernice MMF-a bili teški i zahtevni, ali i logični i ekonomski opravdani“. Pošto je stanje loše naplate električne energije nasleđeno, taj zahtev je delovao nedostižno. Jedan od zahteva bio je se „naplata podigne na više od 96%“. EPS se u poslednje vreme značajno bavio ovim problemom, i ovu godinu (2018 – prim P. Đ), će završiti sa dostignutim procentom naplate od 100,7%³. Zato se direktor zahvalio MMF-u zbog upornosti, a EPS je konstatovao: „pokazali smo da možemo ne samo da ispunimo njihovu molbu, već i malo više od toga“. Ovo je malo neobično, jer ispada da je viša naplata isporučene električne energije, ne logičan poslovni potez EPS, ili tek samo „molba“ MMF-a koju je trebalo ispuniti.

Najnovija institucionalna saradnja MMF sa Srbijom na izvestan način se očitava u izveštaju nakon posete Srbiji, objavljenom 22. marta. U njemu se MMF pozitivno izražava o relativno dobrom postupanju srpske ekonomske politike u vreme covid krize (recesija od -1% BDP u 2020, i navodni rast od 7,4% u 2021). Međutim, u kontekstu nastupajućeg rata u Ukrajini, za Srbiju se predviđaju veća iskušenja, naročito u energetici (snabdevanje gasom). Takođe MMF konstatuje da Srbiju tek očekuje otklanjanje dispariteta cena električne energije, kao i reforma energetskega sektora [12]. U Izveštaju od 12. aprila 2022. takođe je konstatovano da su problemi sa nedavnom (decembarskom)

poplavnog talasa “EPS” bio drastično oštećen ulivanjem vodene mase veličine Vlasinskog jezera u površinski kop Kolubare. Tom prilikom uništeni su brojni bageri i druge mašine na površinskom kopu, skoro potpuno zaustavljena tehnologija, pa su sve posledice ispumpavanja vode, osposobljavanja tehnologije i kopa za normalan rad, morao biti doživljen kao poboljšanje.

² Interesantan podatak o održivosti srpske energetike predstavlja ocena Svetskog energetskega foruma, za 2018, u kojoj stoji da je njen relativni položaj i dalje među najslabijim u Evropi. U toj godini jedino lošiji status održivosti u regionu od Srbije imala je BiH. Srbija je 2018. prema pokazatelju „energetska trilema“ bila 80 u svetu, a njena pozicija u 2020. je 60, no ipak najlošija u Evropi, izuzimajući BiH.

³ Ovaj iskaz izgleda apsurdno, a objašnjava se u kontekstu činjenice da je EPS naplaćivao i račune za prethodne godine sa docnjom, pa je ukupna naplata bila neznatno veća u odnosu na isporučenu električnu energiju.

proizvodnjom električne energije demonstrirali urgentnost „rigoroznih reformi upravljanja u ključnim energetske kompanijama“ kao i primene nove strategije investiranja u energetske sektor“ [12].

Inače, zvanična nezavisna ekspertska institucija za analize javnih finansija Srbije - Fiskalni savet, mnogo puta je do sada upozoravao na potrebu oštiri reformi energetske sektora, dok u najnovijoj analizi intervencija iz budžeta tokom pandemije procenjuje da je vlada nepotrebno intervenisala čak sa 1,5 milijardi EUR neselektivne pomoći građanima, penzionerima i određenim kategorijama mladih [13]. Sve asocijacije eksperata inženjerske i ekonomske struke, a naročito energetičari već decenijama upozoravaju građane i državu da je (pravična) odnosno socijalno usaglašena i funkcionalna energetska tranzicija ključni uslov kvalitetnog ekonomskog rasta i tehnološkog razvoja [14].

IV USAGLAŠAVANJE ENERGETSKE PRAVDE

A. Filozofija i ekonomija pravde

Pravda je filozofsko-pravna kategorija koja se tiče ekonomije i morala. I dok je već u filozofiji shvaćena kao relativna i višeslojna kategorija, prilično različitog poimanja, verovatno nikada nije zabeleženo postojanje i jedna kultura bez tog pojma i principa u upotrebi. Aristotel ju je na svoj način objasnio pokušavajući da uvede razliku između *egalitarne* i *distributivne* pravde. Ova prva podrazumeva jednakost u pribavljanju nekog dobra, kvantitativno jednaku raspodelu na učesnike. Obično se egalitarni princip sprovodi tamo gde je nemoguće primeniti bolji. Tako naprimer u koncentracionim logorima zarobljenici - logoraši, primali su jednaka sledovanja hrane, pa čak i duvana, iako mnogi od njih nisu bili pušači. Jednako pravo, odnosno pravičnost se propagira i kao jednakost pred sudom, a u poslednje vreme i kao jednakost šansi, što znači da se neka mogućnost i pravo primenjuju bez diskriminacije.

Pravda je većito nastojanje da se svakome dodeli pravo koje mu pripada, a pravičnost označava primenu te ideje na konkretnim slučajevima. Pravičnost kao konkretno ovaploćenje pravde mnogo znači za advokate i sudije, pa prema tome i za postupanje državnih organa [15].

B. Pravično energetske restrukturiranje

Za pravdu i pravičnost su se zalagali uglavnom oni koji su usled različitih okolnosti bili izloženi većim gubicima i troškovima od ostalih učesnika u društvu. Tada društvom odnosno zajednica i država priskaču u pomoć. Ta pomoć je najčešće materijalno-finansijska pa u tom slučaju pravda podrazumeva i preraspodelu – distributivna prava.

U drugim slučajevima prilikom kriza posebno, pravda se ispostavlja kao egalitarna raspodela – svima podjednako. I jedna i druga forma pravde podrazumevanju i princip solidarnosti, podnošenja različitog opterećenja i žrtava u interesu opšteg dobra.

Kada su u pitanju ekonomske promene, one se najčešće dešavaju usled tehnoloških inovacija i strukturnih promena sistema proizvodnje. Zahtevi tržišta i volja potrošača vode ka izmenama tražnje, odnosno privredne strukture. Nove potrebe vode ka

drugačijim tehnološkim rešenjima, kako kada je u pitanju roba, tako i u slučaju svih usluga, pa i energije. Aktuelna globalna scena na energetskom planu prolazi kroz tranziciju celokupnog sistema pribavljanja, distribucije i potrošnje energije. Svet danas iz temelja menja energetske sistem, a novine na kojima se on zasniva su napuštanje korišćenja mineralnih goriva, kao izvora energije i prelazak na druge oblike, pre svega obnovljive i čistije energije [16,17].

Šta je tu pravedno, a šta ne? Na ovo pitanje ima toliko odgovora koliko i ljudi. Međutim, suštinski pravednost određuje *nivo i tip gubitaka*. Energetska tranzicija znači gašenja pojedinih kapaciteta i ustanovljenje novih, efikasnijih i zelenijih. Najgora je pozicija kapaciteta energije koje sa se dobija uz uglja. Razume se da su jedna od najizloženijih socijalnih grupa posebnim troškovima i gubicima od takve tranzicije radnici, posebno oni koji rade na eksploataciji uglja. Zato se njihov pristup pravednoj energetskoj tranziciji svodi na sledeće:

Sindikati podrazumevaju da pravedna energetska tranzicija „uključuje sveobuhvatnu političku strategiju koja će onemogućiti da radnici izvuku deblji kraj u nužnoj tranziciji globalne industrije“. To znači „stvaranje pritiska na vlade država da implementiraju socijalne politike i zakone koji će štiti radnike na izlaznim vratima iz prljavih industrija, investiranje u otvaranje radnih mesta u novim industrijama i obavezivanje poslodavaca na preuzimanje svoje porcije odgovornosti i dužnosti“⁴.

Srbija je kandidat za člana Evropske unije. Ovo njeno opredeljenje ustanovljeno je i zvaničnom Strategijom priključivanja EU donetom 2004. Takođe je i od 2006 član Energetske zajednice. Svoju energetske politiku ona usaglašava sa još 7 zemalja regiona, razvijajući sa njima tesnu saradnju kao i sa EU na polju energetike. Najveći investitor i donator Srbije za potrebe njenih reformi je EU, a pojedinačno najveći ekonomski partneri Srbije u spoljno-trgovinskoj razmeni i tehnološkoj saradnji su pojedine članice AU (posebno Nemačka i Italija). Sve okolnosti ukazuju da Srbija treba da prihvati standarde tranzicije energetike, koje između ostalog primenjuju zemlje članice i kandidati za članstvo EU. To se odnosi i na koncept pravične energetske tranzicije [18].

C. Pravična tranzicija – ekspertska stanovišta

Socijalna prihvatljivost institucionalnih reformi, pa i energetske tranzicije, obično se nalazi na začelju kolone istraživanih faktora i relevantnih sistemskih mera. Imajući baš to u vidu, kao i iskustva brojnih evropskih manje razvijenih ekonomija, Beogradska otvorena škola (BOŠ), otpočela je istraživanje pravične energetske tranzicije na osnovu studije slučaja RKB Kolubara. Mada je sam koncept istraživanja bio u dobroj meri podrivan tokovima pandemije (terensko istraživanje stavova zaposlenih i žitelja relevantne lokalne zajednice bilo je nemoguće) nešto od istraživačkih rezultata, po mišljenju autora ovog rada koji je bio i koordinator pomenutog istraživanja BOŠ tokom 2020. i 2021. [18], trebalo bi da se istraži sistemom posebnim ciljanih intervju (Delfi metoda). Ispitivani su lični ekspertske stavovi i preporuke, i upoređivano sa iskustvima niza do sada ostvarenih konferencija koje se tiču tranzicije energetike

⁴ UGS Nezavisnost, stavovi MOR, prema reformama u kovid krizi.

u Srbiji, naročito stručnih i naučnih skupova Saveza energetičara. Eksperti različitih struka, od inženjera energetičara, preko ekonomista specijalista za privredni održivi razvoj, preko pravnika i sociologa, kao i ekoloških eksperata u najširem smislu, svojim nalazima doprinose stručnom sagledavanju najprihvatljivijeg koncepta tranzicije za društvo u celini, kao i za lokalnu zajednicu i zaposlene u kompanijama.

Na sintetičko pitanje „Šta je po Vašem mišljenju potrebno za prelazak na efikasniju, čistiju i socijalno pravičnu energetiku“, odgovori, kao i u prethodno iskazanim primerima se najviše koncentrišu oko „političke volje“. Tu se pominju uobičajeno promene u zakonima, strategije, planovi, kao i „stručni i iskusni ljudi u vladi, lokalnoj samoupravi, javnim i komunalnim preduzećima. Od ostalih faktora najviše se pominju stručnost kadrova, edukacija, informisanje i slično. Ima se utisak da je ispitanicima veoma važno poimanje struke u okviru temeljnog preobražaja energetike, koji ne podrazumeva samo pravdu, već i ozelenjavanje i tehnološku modernizaciju.

Na poslednje pitanje u upitniku, koje zahteva neki slobodan komentar, ispitanici su izneli uglavnom pozitivne utiske o tome što se istraživanje sprovodi. Međutim, njihovi predlozi i konkretni, prethodno neiskazani komentari prilično se razlikuju. Tako naprimer u okviru devet različito definisanih slobodnih komentara nalazi se nekoliko njih koji pominju da je glavni problem zaostajanja Srbije u energetske tranziciji loša kadrovska politika, korupcija, „isisavanje sredstava iz javnih kompanija“, kao i nešto što bi se moglo podvesti pod zloupotrebe koje dolaze iz političke sfere. Jedan odgovor tragajući za pravicima prihvatljive tranzicije pominje neophodnost nuklearne elektrane.

U komentarima se oseća pozitivan odnos prema ubrzanju energetske tranzicije u Srbiji, ali sa određenom rezervom u smislu da ju je neophodno bolje, konkretnije i šire definisati. Takođe ima i sugestija za širi društveni dijalog oko sadržaja i mera energetske tranzicije, između zaposlenih, eksperata, studenata, omladine, NVO na lokalnom nivou. Nema sumnje da bi nastavak istraživanja o mogućnosti pravične energetske tranzicije zahtevao i proširenje metodološke osnove, kao i pristupa ispitanicima, posebno onima sa lokala. Naime, najveći problem za sve strukturne promene uvek je bilo ponašanje zaposlenih u energetske sektoru, kao i stanovništva iz lokalnih zajednica koje najviše živi od kritičnih delatnosti privrednog sektora koji se reformiše.

D. Kako do stavova lokalne zajednice i zaposlenih?

Klasična predstava zaposlenih proističe iz sledećeg scenarija. Restrukturiranja po definiciji, znači smanjenje zaposlenosti, odnosno izlaganja mnoštva zaposlenih nižem dohotku ili statusu nezaposlenih. Takav scenario je ušao u programe mnogih sindikalnih organizacija. U energetici zaposleni su prilično svesni svog posebnog položaja i u najvećem obimu drže se sektorskih sindikata, koji zapošljavaju samo radnike zaposlene u Elektroprivredi. Utoliko je njihov položaj, kao i neka vrsta specifične socijalne ideologije, poseban interesni problem za prihvatljivost tranzicije. Veoma je interesantno svedočenje istraživača koji su pokušavali da zakažu konferenciju ili okrugli sto u lokalnim opštinama, naročito u Lazarevcu, centru

Kolubare. Lokalna vlast odgovorna za sva javna događanja poručila je da svaki razgovor o pravičnoj tranziciji energetike mora da se odobri od direktora Kolubare, a što se njihovih stavova sa lokala tiče „oni su protiv svake tranzicije energetike, pa i protiv „pravične tranzicije energetike (PET), na primeru Kolubare“ [18, 25].

E. Socijalne opstrukcije i preporuke

Čitavo istraživanje ne bi ni imalo mnogo smisla ako ne bi dovelo do jasnijeg sagledavanja mogućih pravaca za postavljanje koordinata pravične energetske tranzicije. Ove preporuke bi trebalo da se tiču ekonomsko-ekoloških i socijalnih sadržaja, u svakoj od faza buduće energetske tranzicije, ali bi pre svega trebalo da budu orijentisani ka socio-humanom dimenziji odnosa prema potencijalnim tranzicionim gubitnicima. Naime, opšta prihvatljivost mera, tempa i načina sprovođenja pravedne energetske tranzicije, morala bi da se bazira na približnim odgovorima i stanovištima.

Najvažnije u svemu tome je *zajedničko stanovište* o tome:

- ko i na koji način sprovodi energetske tranzicije,
- ko skicira mere i dinamiku njihovog izvršenja - ko sprovodi PET,
- ko nadzire i kontroliše PET,
- kakav odnos u PET imaju domaći i strani učesnici,
- ko obezbeđuje sredstva za fond PET;
- ko i na koji način distribuiraju ova sredstva, itd.

Razume se da pitanje PET ovim ne bi bila završena. U najboljem slučaju treba da bude jedan usaglašen koncept dinamike ostvarivanja pravične energetske tranzicije u Srbiji. Kako dizajnirati projekat, ko i na koji način u tome treba da učestvuje, kada i kako otpočeti PET? Ostalo zavisi od države, vlade, energetske kompanije, lokalnih zajednica, zaposlenih u energetske sektoru i javnosti uopšte. Verovatno bi najvažniji cilj ovog istraživanja i projekta u celini bio da skrene maksimalno pažnju javnosti na problem, da ga učini dovoljno transparentnim, da edukuje učesnike o tome, i da ih privoli na saradnju.

Socijalno partnerstvo u pravičnoj energetske tranziciji nije nešto što se tiče samo vlade, sindikata i poslodavaca. Ono nadraستا interes lokalne zajednice i energetske sektora, ali ostaje najvažnija garancija pravedne energetske tranzicije u kojoj je kumulativni indeks nezadovoljstva preduzetim promenama najniži.

V SLUČAJ KOLUBARE

Nigde nije istaknuto ni prihvaćeno, da baš područje basena Kolubara mora biti talac loših nacionalnih energetske strategije i politika, odnosno da čitav kolubarski kraj nema drugu perspektivu već da lagano ekonomski, ekološki i populaciono odumire zajedno sa konceptom fosilne energetike. To, samo privremeno, može da izgleda drugačije, onima koji posmatraju puki broj žitelja lazarevačke opštine, koji se nalazi u laganom porastu, ili bolje rečeno, čiji pad stanovnika nije tako izražen kao u ostalim sličnim opštinama Srbije, koje su pri tome nešto više udaljene od Beograda ili Novog Sada.

Toga su verovatno svesni Lazarevčani kako oni koji su zaposleni

u Kolubari, tako i članovi njihovih porodica. Ipak, čini se da su usled prilično velikog zakašnjenja u tranziciji energetike i prilično zabrinuti zbog praktičnih konsekvenci prelaza. To pokazuju protestna okupljanja zaposlenih u Kolubari, mahom rudara, njih više hiljada, jedne junske nedelje 2021. na poljani blizu kopova. Navodno je protest izbio zbog određenih vesti iz vladinih kabineta i promena u tretmanu projekta Kolubara, od koga zaposleni očekuju da produži perspektivu sadašnjeg poslovanja Kolubare uopšte.⁵

Druga indikativna vest vezana za potencijalnu (političku) tranziciju energetike tiče se saopštenja, koje je došlo iz kabineta predsednika Srbije, na Dan rudara, 6. avgusta 2021. Naime predsednik Srbije, prema navođenju agencije Beta, „čestitao je rudarima njihov Dan porukom: „Srbija neće da beži od svojih kapaciteta uglja, od svojih termokapaciteta i neće ih se odreći. To znači da ćete da imate svoj posao za 10 i za 20 i za 30 godina“. Perspektiva proizvodnja uglja u Kolubari, zasniva se na eksploataciji sa površinskih kopova Kolubare, gde se proizvodi 30 miliona tona uglja godišnje, što je oko 70 procenata ukupne proizvodnje tako da se od kolubarskog lignita proizvodi 52% ukupne električne energije u Srbiji.

Rezerve lignita se prostiru na oko 600 km². Treba imati u vidu da kopovi zahvataju područja opština Lazarevac, Lajkovac i Ub. Veliki problem tehnološkog procesa, kao i ekonomsko-ekološka priroda je otkrivka, jer se za iskop 30 miliona tona lignita, mora iskopati još i 70 miliona tona otkrivke. Ovo je samo jedna od ilustracija neodrživosti sistema proizvodnje električne energije od kolubarskog lignita u savremenim uslovima. Sve ostale činjenice koje govore o ekonomskim, prostornim i zdravstvenim posledicama nastavljanja dosadašnjih tokova moraju se uzeti u obzir u trasiranju održive i pravične energetske tranzicije Kolubare.

A. Ljudski kapital Kolubare kao potencijal i/ili opstrukcija reformi

Veoma je diskutabilno to što se tvrdi da Kolubara još uvek predstavlja okosnicu srpske energetike. Iz napisa sa sajta „Kolubara“ može se pročitati da je svaki drugi kilovat električne energije u Srbiji proizveden sagorevanjem lignita Kolubare, kao i da je Kolubara najveći ogranak „EPS“ u kome je zaposleno 11.880 radnika. Najveći broj njih 6.625, radi u organizacionoj celini „Površinski kopovi“ koja je zvanični „stub proizvodnje kompanije“. U „Preradi“ je zaposleno 1.528 radnika, u „Metalu“ 2.001, u „Projektu“ 87 i Direkciji 1.639 zaposlenih.

Potpuno je razumljiva vezanost ljudi Lazarevca, Uba i Obrenovca za rudarski basen Kolubara, kao deo EPS. U daljem obrazloženju stanja zaposlenosti kaže se da „okosnicu proizvodnog procesa u „Kolubari“ čine radnici sa trećim,

⁵ Skup je održan početkom juna 2021. Na skupu su zaposleni rudari Kolubare poručili ministarki energetike da neće dozvoliti gašenje Kolubare zarad obnovljivih izvora ili gasnih elektrana, a suštinski to je izraz ušančene odbrane pozicija izazvanih strahom zbog gubitka radnih mesta ili pada standarda. U javnosti su takođe prisutne teze da je reč o obračunu različitih struja u okviru vladajuće stranke, što nije dovoljno ubedljivo. Pre će biti da su različite koncepcije daljeg razvoja elektroenergetskog sistema, izražene različitim porukama i pritiscima. U svakom slučaju, opomena je veoma bitna, a razrešenja potencijalnog konflikta tiče se pravičnosti energetske tranzicije.

četvrtim i petim stepenom stručne sprema“. Među visokoobrazovanim, dominiraju inženjeri tehničkih nauka – rudarsko-geološke, mašinske i elektrostruke. Interesantan je napis koji sledi na kraju materijala sa internet strane, da „zahvaljujući visokim standardima, širokim mogućnostima za usavršavanje i napredovanje, materijalnoj sigurnosti i jakom osećaju pripadnosti kolektivu, lojalnost zaposlenih u RB „Kolubara“ je izuzetno visoka, što pokazuje činjenica da većina radnika svoj radni vek do penzije provede u okviru kolektiva“ [18, 26].

Analiza relativnog ekonomskog položaja zaposlenih i njihovih rukovodilaca, govori da su problemi nasleđa veoma indikativni. RKB Kolubara i nekoliko pratećih opština kao što su Lazarevac, Ub i Ljig na dugi rok imale su veliku korist od basena Elektroprivrede zasnovanih na uglju. Za poslednjih pet decenija njihovi žitelji prolazili su ekonomski bolje od ostatka Srbije, na šta ukazuju podaci i činjenice koje se navode u sledećem odeljku.

Nažalost kriza i raspad Jugoslavije, kao i vreme sankcija doveli su taj relativni status u pitanje, jer su izostali predviđeni alternativni programi za postenergetsku tranziciju privrede, a posebno onu ekološku. Tako je već 1991. u Lazarevcu ukinut „Fond rente“, koncipiran na dobar način sa ciljem da se iz njega ulaže u infrastrukturu, životnu sredinu, zdravlje i obrazovanje.

Ovaj poslednji navedeni stav ostavlja slobodu tumačenja šta danas znači bit zaposlen u Kolubari, kao i da li je „lojalnost“ kolektivu posledica materijalne sigurnosti, visokih standarda, mogućnosti napredovanja ili nedostatka izbora. Verovatno od svega po nešto. Sigurno je samo to da se radnici Kolubare relativno jedinstveni u akcijama i zahtevima. To se najbolje osetilo u štrajkovima tokom devedesetih godina (naročito krajem 1993) kao i glavnim štrajkom rudnika na kopovima, koji su se priključili protestima 5. oktobra 2000.⁶

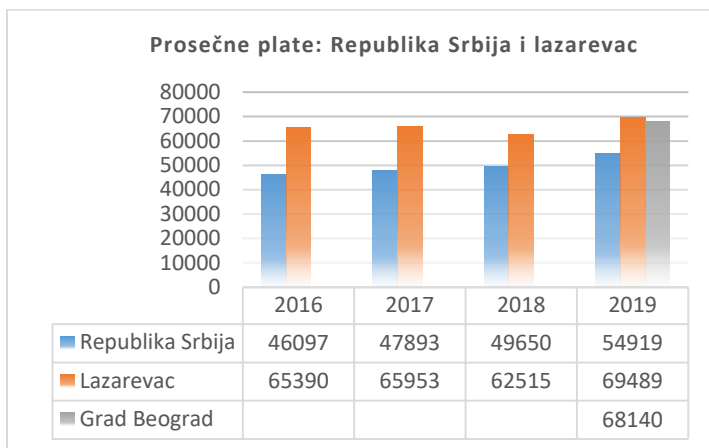
B. Energetska tranzicija i održivost poslovanja

Kolubara je „najveći ogranak“ Elektroprivrede Srbije i lider u proizvodnji uglja u Srbiji i na Balkanu. To znači godišnju proizvodnju od oko 30 miliona tona iz njenih površinskih kopova, što je 70% proizvodnje uglja u EPS⁷. Dobro je što je jedna kompanija osnova stabilnosti elektrosistema snabdevanja, ali nije dobro što se tolika količina uglja u Srbiji iskopa i sagori svake godine tako da je ekološka slika neposrednog okruženja, koju indirektno nameće i uslovljava Kolubara, kao i čitave Srbije, veoma nepovoljna.

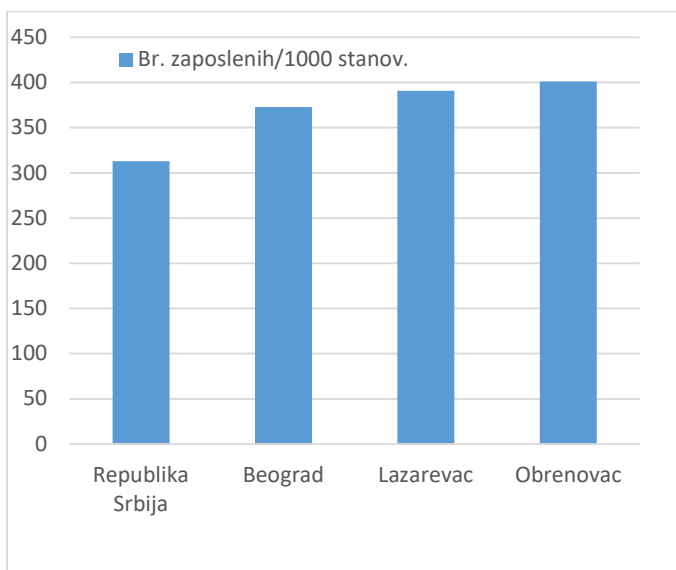
Takođe nije dobro to što čitav elektro-energetski sistem zavisi od Kolubare u toj meri, da je ona kao kardinalna činjenica energetske tranzicije postala nezaobilazna na dugi rok. Kolubara je na izvestan način postala loša determinanta lokalnog i nacionalnog privrednog razvoja.

⁶ Lideri DOS-a, otišli su na kop da se traže podršku radnika u protestu za priznavanje rezultata izbora. Dogovor oko podrške uslovljen je pojedinim pogodnostima za zaposlene koje su tadašnji politički lideri obećali, u vezi sa zaradama, zaposlenima, beneficiranim radnim stažom. Slični pritisci na sve političke lidere nastavljaju se i danas. Kolubara je čvorište sindikalnog jedinstva koje je jedan od najtvrdih faktora inercije stanja u energetici uopšte.

⁷ <http://www.eps.rs/cir/kolubara/Pages/Istorija/Istorija.aspx>

Slika 2. Ekonomski indikator prosečne neto plate opštine Lazarevac u odnosu na Republiku i Grad Beograd (Izvor RZS)

Slika 3. Zaposlenost u opštinama Lazarevac i Obrenovac iznad proseka Republike i Grada Beograda (Izvor RZS)

U analizama poslovanja opštine Lazarevac mogu se naći podaci koji se u relativnom smislu mnogo ne menjaju. Odnose se na poslovanje i rezultate privređivanja po sektorima. Nesumnjiva je činjenica da suštinski lokalna privreda pa i čitava zajednica zavise od proizvodnje električne energije iz lignita, koji je energetski sve siromašniji, prljav i konačan. Samo je prividna ili trenutna prednost Lazarevca koja se ogleda u tome što se permanentno ostvaruju više prosečne plate nego od proseka Srbija. Čak su za nijansu više i od proseka grada Beograda, mada među 14 opština Beograda ima i onih sa višim zaradama nego u Lazarevcu. Lokalni ekološki plan opštine veoma dobro prepoznaje većinu velikih izazova sa kojima se suočava lokalna zajednica, od zdravstvenih do strateških razvojnih i socio-ekoloških [21]. To nažalost nije dovoljno da se sa lokala inicira konceptualno rešavanje problema tranzicije energetske tranzicije u kontekstu održivog i prihvatljivog rešenja.

Obrenovac je grad i opština koja takođe pripada gradu Beogradu i Beogradskom regionu, ali su prosečne plate daleko niže.

Međutim, u Obrenovcu je nešto viša stopa zaposlenosti stanovništva. U Srbiji je u proseku zaposleno 313 stanovnika na 1000 žitelja, u Beogradu je taj broj 373, a u Lazarevcu 391, dok je u Obrenovcu čak 401 (Slika 3). Obe pomenute opštine pripadaju gradu Beogradu, i u obe slučajeva energetika je veoma intenzivno prisutna u privrednom i društvenom životu.

C. Tzv. ciljane reorganizacije EPS 2015.

Ciljana reorganizacija se dogodila, ali uglavnom na papiru. Suštinski Program koji je usvojen 20. juna 2015. nikada nije primenjen. Tačnije rečeno, samo su se formalno-pravno promenili nazivi preduzeća i menadžerskih funkcija, ali su im ostavljena ista ovlašćenja koja su imali pre reorganizacije. Pravilnik o sistematizaciji i unutrašnjoj reorganizaciji EPS diferencirao je tri nivoa menadžmenta: u „ograncima“ EPS. To su: proizvodnja, korporativni poslovi i finansije [19].

U stvarnosti dati su pisani nalozi kojima finansijski direktor i direktor kooperativnih poslova prenose svoja ovlašćenja na direktora proizvodnje i tako vraćaju organizacionu strukturu na prethodno stanje. Ogranak u okviru RB Kolubara imao je svoj menadžment, koji se sastojao od direktora ogranaka i njegovih pomoćnika za: ekonomske poslove, pravne poslove, tehničke poslove. Njihove plate bile su kao i plate top menadžera, a njihovi nivoi odlučivanja direktorski. Svako od pomoćnika imao je svog pomoćnika kojeg su radnici nazivali rukovodilac sektora, sa istom platom, ili neznatno manjom za 0,1% od pomoćnika.

Tadašnji VD generalnog direktora EPS-a Aleksandar Obradović obznanio je 2014. da EPS ima oko 600 direktora i naveo jasnu nameru da taj broj smanji. Smatrao je da je taj posao obavio tako što su pomoćnici postali glavni stručni saradnici, ali su njihovi pomoćnici ostali sa istim ovlašćenjima i zaradama. Dana 30. juna 2015. godine sva društva sa ograničenom odgovornošću u okviru EPDS, postala su „ogranaci“, a svi bivši ogranaci u okviru DOO su postali „organizacione celine“ sa nominalno manjim ovlašćenjima i autonomijom upravljanja. RB Kolubara je postao ogranak EPS i umesto Skupštine privrednog društva i celog sistema top menadžmenta ogranak je dobio bord direktora: proizvodnje, korporativnih poslova i finansija. To je bila simetrija u odnosu na EPS u celini.

Nekoliko meseci posle reorganizacije EPS, 19. decembra 2015. godine, top menadžment EPS je dao aneksirane Ugovore o radu. Glavnim stručnim saradnicima i vodećim stručnim saradnicima, u kojima se navodi: „imate obavezu da obezbedite pravilno funkcionisanje i koordinaciju finansijske službe Površinski kopovi Baroševac, nabavno-skladišne službe Površinski kopovi Baroševac i plansko-analitičke službe Površinski kopovi Baroševac“. Prema dostupnim izvorima [20], ovim činom su vratili unazad reorganizaciju i njene efekte. Dana 20. januara 2016. godine rukovodstvo je dalo pisane naloge glavnim stručnim saradnicima i vodećim stručnim saradnicima da potpisuju knjige nadnica za zaposlene u finansijskoj službi Površinski kopovi Baroševac, nabavno-skladišnoj službi Površinski kopovi Baroševac i plansko-analitičkoj službi Površinski kopovi Baroševac. Tim činom su konačno poništena sva ovlašćenja koja su bila uspostavljena novom reorganizacijom EPS. Posle ovih aneksiranih Ugovora i pisanih „naloga“, poslovanje je vraćeno na prethodni model za celu RB Kolubaru.

Kako stoji u istom izvoru [20], EPS je zvanično povukao i „ukinuo sopstvenu reorganizaciju i prevario MMF u vezi efekata reorganizacije“. Ako u pomenutom pokušaju „reorganizacije“ ima išta dobro, to su sledeći zaključci koji bi se mogli izvući iz neuspešnih modela modernizacije upravljanja EPS, bez suštinske, odnosno pravične tranzicije:

- reorganizacija velikih energetske sistema „iznutra“, koja se inicirana političkom odlukom i koja se nameće kao ciljani model do koga se dolazi voljom rukovodstva, osuđena je na propast;
- tranzicija energetike suviše je kompleksan institucionalni proces da bi se mogao poveriti samo jednoj rukovodećoj strukturi energetskih kompanija, pa i aktuelne vlasti;
- štaviše koncept funkcionalne tranzicije zahteva mnoštvo međusektorskih i institucionalnih usaglašavanja, kao i participaciju lokalnih zajednica, predstavnika zaposlenih, eksperata, nevladinih organizacija, kao i svih političkih struktura, a ne samo izvršne vlasti;

VI POLITIČKA VOLJA - I DALJE NAJVEĆE ISKUŠENJE

„Politička volja“ obično podrazumeva usaglašeni stav trenutne strukture na vlasti, ili bar dela političkog aparata koji vrši vlast i upravlja državom. Da bude jasno - to nije volja države niti državnog aparata. U dobro uređenom društvu država treba da bude neutralna, kao aparat društvene organizacije, sistem institucija, organa i procesa koji sistemski funkcionišu jednako efikasno sprovodeći zakone i druga pravila na društveno-prihvatljiv način. Ako se vlast menja, to bi trebalo da znači da ta vlast u skladu sa ideologijom, odnosno političkim i akcionim programima, utiče na društvene procese i promene pre svega donošenjem novih zakona, kao i da politikama sprovođenja tih zakona uređuje društvene odnose na društveno prihvatljiv način.

Takva praksa treba da se primenjuje na sve sektore pa i na energetiku. Međutim, ovo je sektor od fundamentalne važnosti za ukupni razvoj, ekološku budućnost, a naročito klimatske promene [22,23].

Postojeći zakoni i strategije u sektoru moraju da se primenjuju bez obzira na trenutnu političku strukturu na vlasti. U tom pogledu nema mnogo mesta pominjati odlučujući uticaj „političke volje“, što će reći nekakvog posebnog programa same vladajuće strukture.

U praksi se međutim, obično ispostavi drugačije. Politička volja postaje alfa i omega razvoja ne samo ukupnog već i sektorskog, pa tako od te volje (vlasti) zavisi hoće li se donositi, ali i primenjivati i menjati zakoni i strategije. U ovom slučaju, to se odnosi i na strategiju tranzicije energetike. Ni jedna dosadašnja vlast u Srbiji, nakon promena 2000. (a bilo je bar četiri strukture koje su je činile) nije negirala potrebu energetske tranzicije [10]. Međutim, ni jedna do sada ništa bitno nije preduzela u smislu promena u energetici koje su već prethodno usaglašene u strategijama. To se odnosi kako na opšte kao što je Nacionalna strategija održivog razvoja (2008-2017), tako ni u sektorske (Strategija razvoja energetike, koja se formalno primenjuje od 2015 [9].).

Inicijativa Ministarstva energetike i rudarstva (od sredine 2021), da se u relativno kratkom roku izradi nova strategija razvoja

energetike sa perspektivom 2040. i dalje, može da bude znak da je „politička volja“ za tranziciju energetike promenjena i da će ona rezultirati ubrzanim aktivnostima promena i preobražaja, reorganizacije kompanija, na nacionalnom planu o čemu je već bilo reči. Naravno, uvek postoji i drugačiji mogući scenario, u kome bi se inicijative restrukturiranja prigušile, a formalne promene svele na kozmetiku uz inerciju postojećih, manje ili više loših trendova. [20]. Ove opasnosti i scenariji su u suprotnosti sa trendovima prisutnim u svim energetske sistemima sveta, bez obzira na krizu. Klimatske promene, kao i strategije koje se u svetu već primenjuju samo su deo tržišnih mehanizama naplate eksternih troškova proizvodnje, a naročito emisija gasova staklene bašte. [21, 22]. To je samo deo narastajućih troškova i dugoročnih posledica nečinjenja.

VII ZAKLJUČAK

Odugovlačenje strukturnih promena dovelo je do toga da su energetske sistemi opet dočekali jednu novu globalnu krizu energije i politike, koja se itekako tiče Srbije. Svaka kriza je ispit za održivost privrednih struktura, tehnoloških procesa i organizacionih sistema, a posebno za socijalnu stabilnost zemlje.

Energetika treba da bude ključni faktor stabilnosti u svakom vremenu.

Dugoročne strukturne teškoće i nasledeni ideološko-politički problemi društva u sektoru energetike dobijaju nove dimenzije usled svetske krize međunarodnih odnosa i rata u širem okruženju. Ipak, ti izazovi krize u slučaju Srbije morali bi da budu podsticajni za traganje za boljim rešenjima koja se tiču energetske efikasnosti, bolje organizacije sistema i smanjivanja gubitka, štednje energije na nivou države, stanovništva, privrede.

Bilo kako bilo, tranzicija energetike Srbije se ostvaruje i taj proces će se nastaviti: spontano i haotično, uz mnogo kontroverzi, uz velike neizvesnosti i troškove, ili sistemski i institucionalno uređenim procesima. Izvesna usporavanja strukturnih reformi i tranzicije privrede, a posebno energetike dešavala su se i prethodno. Samo delom za to odgovorno je nasleđe, a mnogo više nečinjenje odnosno urušene ili formalizovane institucije, populizam i inercija, pa i mogućnosti korupcije.

U današnjim promenama širom sveta, a posebno u okruženju na strategije tranzicije energetike utiču niz novijih kriza kao što su: covid-kriza zdravstvena, socio-kulturna i kriza poverenja. To uslovljava nova socijalna iskušenja koja se naročito tiču položaja zaposlenih u javnom sektoru. Pri tome treba imati u vidu da još uvek teškoće uzrokovane socijalnim posledicama nisu dobile eksplicitne forme.

Najnovija kriza globalnih međunarodnih odnosa i svetske ekonomije sasvim sigurno vodi ka produblivanju energetske izazova, kako za Evropu i veliki deo razvijenog sveta, tako i još više za male, energetske neefikasne zavisne zemlje sa kašnjenjem energetske tranzicije [24].

Uprkos svemu uvek dolazi do izražaja potreba reformi koje donose pomake u tehnologijama, pre svega u inovacijama, energetske efikasnosti, kao i u organizacionim promenama. Pravična tranzicija energetike danas dobija nove dimenzije koje

bi mogle da posluže ubrzanju promena i traženju održivih rešenja uprkos teškoćama.

LITERATURA/REFERENCES

- [1] Avramović, D. *Pobeda nad inflacijom 1994*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1998.
- [2] Đukić, P. Inflatornu vatru gase benzinom, NIN, str. 24-27, 22.11.2021,
- [3] Đukić, P., Đukanović, S. Najveći izazovi energetske tranzicije u Srbiji: u srednjem i dugom roku, *Energija, ekonomija, ekologija*, Vol. 22, No. 1-2, pp. 10-15, 2020. <https://doi.org/10.46793/EEE20-1-2.010D1>
- [4] Babić, M., Rajaković, N. Zaključci povodom okruglog stola „Energetska tranzicija i Covid-19”, 14. oktobar 2020, Beograd <https://savezenergeticara.org/index.php/prezentacije/okrugli-sto> [pristupljeno 15. maja 2022]
- [5] Đukić, P. Dan ranjene Planete, Politika elektronsko izdanje, petak 22. 04. 2022.. <https://www.politika.rs/scc/clanak/505589/Dan-ranjene-planete> [pristupljeno 11. maja 2022]
- [6] Preliminarna lista strukturnih reformi za Program ekonomskih reformi Republike Srbije za period 2021 – 2023. godine, 2020 <https://rsjp.gov.rs/cir/vesti-cir/preliminarna-lista-strukturnih-reformi-programa-ekonomskih-reformi-erp-2021-2023-godine/> [pristupljeno 15. maja 2022]
- [7] Jelavić, V., Delija-Ružić, V., Multisektorski pristup u tranziciji prema niskougljičnom razvoju i ciljevima Zelenog akcionog plana EU – iskustva Republike Hrvatske, *Energija, ekonomija, ekologija*, Vol. 23, No. 3, pp. 26-35, 2021. <https://doi.org/10.46793/EEE21-3.26J>
- [8] Izveštaj o radu agencije za energetiku za 2020. godinu, <https://www.aers.rs/Files/Izvestaji/Godisnji/Izvestaj%20Agencije%202020.pdf> [pristupljeno 15. maja 2022]
- [9] Program ostvarivanja strategije razvoja energetike Republike Srbije do 2025. godine sa projekcijama do 2030. za period 2017. do 2023. godine, Službeni glasnik RS, broj 104 od 22. novembra 2017.
- [10] Đukić, P. *Bespuća ekonomske politike Srbiji - tranzicija, institucije, razvoj*, TMF, Beograd, 2019.
- [11] Đukić, P. *Iskušenja ekonomske politike - život pod sankcijama*, Grmeč - Privredni pregled, Beograd, 1995.
- [12] IMF Staff Concludes Visit to Serbia, March 22, 2022, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/03/22/pr2283-serbia-imf-staff-concludes-visit-to-serbia> [pristupljeno 28. aprila 2022]
- [13] Antikrizne budžetske mere tokom pandemije Covid-19: troškovi, rezultati i pouke, Fiskalni savet, http://www.fiskalnisavet.rs/doc/analize-stavovi-predlozi/2022/FS_Antikrizne_budzetske_mere_tokom_pandemije.pdf [pristupljeno 05. maja 2022]
- [14] Đukić, P. Srbija i svet u klimatskim promenama: ekonomska evaluacija, in: Grk S., Molnar D. (Ed.), *Svet i Srbija vreme promena*, pp. 55-90, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2017.
- [15] Knežević, R. O pravdi i pravičnosti, Advokatska komora Srbije, 2016. <https://blog.aks.org.rs/o-pravdi-pravicnosti-pravu/> [pristupljeno 05. maja 2022]
- [16] Mandić Lukić, J., Milovanović, Đ., Stipičić, M., Petrović Bećirović, S., Raković, R., Popović Zdravković, B., Životić, M. Smart and Socially Responsible Energy Transition in Coal Intensive Regions, *Energija, ekonomija, ekologija*, Vol. 23, No. 3, pp. 73-79, 2021. <https://doi.org/10.46793/eee21-3-73I>
- [17] Miljević, D., Rajaković, N., Kalaba, I., *Energetska tranzicija: teret ili razvojna šansa za BiH?*, Centar za životnu sredinu, Banja Luka 2020. <https://czs.org/wp-content/uploads/2020/09/Energetska-tranzicija-WEB.pdf>
- [18] Rezultati projekta “Pravična tranzicija energetike - studija slučaja na primeru Kolubare” (2020, 2021) Beograd, Radni materijal Beogradske otvorene škole
- [19] Đukić, P., Pantić, O., Mogućnost pravične tranzicije energetike Srbije, istraživanje slučaja na primeru kolubarskog basena i opštine Lazarevac, Beogradska otvorena škola 2021.
- [20] Stojković, Đ., Kako je Elektroprivreda Srbije pokušala da prevari MMF i Svetsku banku i poništila efekte prethodnog restrukturiranja, <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/kako-je-elektroprivreda-srbije-pokusala-da-prevari-mmf-i-svetsku-banku-i-ponistila-efekte-prethodnog-restrukturiranja.html?alphabet=I> [pristupljeno 05. maja 2022]
- [21] Lokalni ekološki akcioni plan opštine Lazarevac, 2006 https://lazarevac.rs/assets/upload/2016/opstina/dokumenti/pdf/zastiita-zivotne-sredine/LEAP_LAZAREVAC.pdf [pristupljeno 14. aprila 2022]
- [22] Cene dozvola za CO2 u Evropi rekordne, bliže se nivou od sto evra po toni, <https://balkangreenenergynews.com/rs/cene-dozvola-za-co2-u-evropi-rekordne-blize-se-nivou-od-sto-evra-po-toni/>
- [23] Supporting the Western Balkans’ Energy Transition: An Imperative Task for the German EU Council Presidency, <https://www.germanwatch.org/en/18885> [pristupljeno 14. aprila 2022]
- [24] The Great Reset: A Unique Twin Summit to Begin 2021., <https://www.weforum.org/press/2020/06/the-great-reset-a-unique-twin-summit-to-begin-2021> [pristupljeno 14. aprila 2022]

AUTORI/AUTHORS

dr Petar Đukić – redovni profesor u penziji, Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beograd, djukic@tmf.bg.ac.rs, ORCID [0000-0001-5490-2059](https://orcid.org/0000-0001-5490-2059)